

E. GRINAVECKIENĖ

LIETUVIŠKA SPECIALIOJI BUITINĖ LEKSIKA SMALININKŲ — PAGĖGIŲ VOKIEČIŲ ŠNEKTOJE

Vakarinių lietuvių kalbos šnektą, kuriomis kalba tam tikra Klaipėdos, Šilutės ir Jurbarko rajonų gyventojų dalis, ir čia vartotos vietinės vokiečių šnekto kontaktais iki šiol, galima sakyti, netyrinėti. Visai nelieistas klausimas, kaip vietinės lietuvių šnekto yra paveikusios vokiečių kalbos šnektą.

Šio ploto vietiniai žmonės yra lietuviai. Jų gimtoji kalba — lietuvių. Tačiau teritorija, ilgą laiką (nuo XIII a. iki 1923 m.¹) teisiškai, ekonomiškai ir politiškai priklausydama Vokietijai, buvo kiek nutautinta. Krašte išplito vokiečių kalba. Todėl šalia lietuvių kalbos žmonės anksčiau čia yra kalbėjė Rytų Prūsijai būdinga vokiečių šnektą (Platddeutsch). Ilgainiui mokyklų ir švietimo dėka ji iš viešojo gyvenimo pasitraukė. Jos vietoje naujai išsigalėjo vokiečių literatūrinei kalbai artima šnektą, atmiešta vietinio kolorito. Šalia gimtosios lietuvių kalbos ja yra kalbėjė vietiniai lietuviai, o tam tikra jų dalis kartais dar ir dabar kalba. Tačiau pastaroji, nuolat veikiamas vietinių lietuvių kalbos šnektą, yra patyruusi tam tikrą lietuvių kalbos įtaką. Be to, pasitraukusi iš viešojo gyvenimo, ji, ypač jaunimo kalboje, sparčiai nyksta.

Smalininkų — Pagėgių apylinkės (Jurbarko ir Šilutės rajonai) yra vienas iš tų kalbinių arealų, kur po Didžiojo Tėvynės karo apyrečiai išlikę vietiniai gyventojai dėl aukščiau nurodytų aplinkybių šalia savo gimtosios lietuvių šnekto² gerai moka vokiškai (rašo jie daugiausia tik vokiškai³) ir neretai (ypač namuose ir tarpusavyje) vokiškai kalbasi net ir dabar.

Kontaktuojant šio ploto dviejų kalbų šnektoms, kiekvienoje jų yra atsiradę nemaža kitos kalbos sistemai būdingų elementų. Ryškiausia įtaka pastebima leksikoje.

1961—1973 m. tyrinėdami šio krašto lietuvių šnektas ir rinkdami tarminę medžiagą „Lietuvių kalbos atlasui“, vietinėje vokiečių šnektoje daugiausia Añtšvenčių kaime prie Smalininkų ir Bitėnų kaime prie Pagėgių užrašėme keliausdešimt lietuviš-

¹ Žr. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, II, Vilnius, 1968, p. 154—156.

² Apie šio krašto šnektą plačiau žr. A. Salys, Lietuvių kalbos tarminė, Kaunas, 1935, p. 53—62; E. Grinaveckienė, Kai kurios lietuvių kalbos tarinių ypatybės, — Lietuvių kalbotyros klausimai (toliau LKK), V, Vilnius, 1961, p. 161—165; Lietuvių kalbos tarminė (chrëstomatija), Vilnius, 1970, p. 174—178.

³ Vietiniai gyventojai yra mokęsi vokiečių mokyklose.

kų žodžiu⁴, susijusių su žemdirbių gyvenimu. Jie čia abėcėlės tvarka ir pateikiami.

Bétenbartsch⁵ hibr. „raudonųjų burokelių sriuba“: *wir haben heute Bétenbartsch gekocht*, plg. liet. skolinį iš slavų *bařčiai*, dar plg. Rytpr. vok. tarm. *Bartsch „barščiai“* (A. Sabaliauskas, Lietuvių kalbos leksikos raida, — LKK VIII, Vilnius, 1966, p. 96).

Bijónen „bijūnai“ (Paeonia): *die Bijónen blühen*, plg. liet. skolinį iš slavų *bijūnai*, dar plg. Rytpr. vok. tarm. *Bijon „bijūnas“* (LKK VIII 96).

Blätterbartsch hibr. „raudonųjų burokelių lapų ir kotų sriuba“: *Blätterbartsch schmecken mir gar nicht*, plg. *Betenbartsch*.

Bótten „botai, moteriškas aukštasis guminis apavas“: *mit Bótten kann man durch Dreck gehen*, plg. liet. skolinį iš slavų *bótai*.

Brotkúckel hibr. „duonos kepalas“: *wo hast du den Brotkúckel gelegt*, plg. *Kúckel*.

Géntis „giminės“: *wenn Géntis kommen, dann Feiertag ist*, plg. liet. *geñtys*.

Grícken „grikiai“: *die Grícken werden auf Sandboden angebaut*, plg. liet. skolinį iš slavų *grikiai*, Rytpr. vok. tarm. *Grick, Grícken* (LKK VIII 97).

Gríckenbrei hibr. „grikių košė“: *wir haben Gríckenbrei gekocht*, plg. *Gricken*.

Júckas „žąsų kraujo, džiovintų obuolių ir bulvinių kukulių sriuba“: *wir hatten Júckas gekocht, aber mir schmeckt Júckas nicht, denn da ist alles durcheinander*, plg. liet. *jukà*, tarm. *jùkas* (Jurbarkas). Sprendžiant iš formos, *Júckas*, be jokios abejonės, gautas per lietuvių šnektais. Tačiau ir pati šio žodžio šaknis *juk-*, lietuvių kalboje turėdama nemaža tokią neabejotinę savo giminaičių, kaip *jáu-ti, jaūk-ti* „maišyti“, *jùk-ti* „mišti“, *sujùk-ti* „susimaišyti“ ir kt., taip pat, tur būt, nėra slavizmas lietuvių kalboje. Tiesa, A. Briukneris, Pr. Skardžius, E. Frenkelis ją kildina iš slavų *jucha*⁶, tik Fr. Slavskis pastarąja nuomonę pateikia jau kiek abejodamas: „...z pol.: niem. *Jauche* „gnojówka, ciecz z wzrodu“ ..., može (praretinta mūsų) i lit. *jukà* „czarna polewka“⁷. Kadangi šaknis pažįstama daugeliui ide kalbų (jų tarpe ir sanskritui bei sen. graikų kalbai), greičiausiai ir lietuvių *jukà*, kaip ir anksčiau pateikti kiti jos giminaičiai, yra seniosios indoeuropietiškos leksikos žodžiai.

Kádick „kadagys“: *der Kádick ist meist nur ein Strauch, selten ein Baum*, plg. liet. tarm. *kadigýs*, lk. *kadagýs*, Rytpr. vok. tarm. *Kaddig, Kaddik* (LKK VIII 97). Tiriamasis žodis išlaikęs lietuviško atitikmens kirčiuotojo *a* ilgumą, plg. *kādagis*.

Kádicksbeeren hibr. „kadagio uogos“: *die Kádicksbeeren im Herbst sind blau*, žr. *Kádick*.

⁴ Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja vietiniams šio krašto gyventojams — liaudies menininkui Lidijai Meškaitytei ir jos tėvams Onai ir Jonui Meškaičiams, gyvenantiems Jurbarko raj. Smaliniškų apyl. Aňtšvenčių kaime, pateikusiems dalį užrašytosios leksikos ir visą medžiagą patikrinusiems.

⁵ Tvirtapradės priegaidės ženklu čia ir toliau rodoma pateikiamųjų lituanizmų kirčio vieta.

⁶ Žr. Die slavischen Fremdwörter im Litauischen von A. Brückner, Weimar, 1877, p. 88; Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen von Pranas Skardžius, Kaunas, 1931, p. 91; E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch (toliau LEW), Göttingen, 1962, p. 199.

⁷ Plg. Fr. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, I, Kraków, 1952—1956, p. 585—586.

Kalóschen „kaliošai“: *er ist ausgegangen auf Kalóschen*, plg. liet. skolinių *kaliōšai*, atėjusį per lenkus (LEW 209).

Kánts chuck „odinis rimbas“: *willst mit dem Kánts chuck*, plg. liet. skolinių iš slavų *kañčiukas*. Dėl kirčio vienos plg. Baltistica, VIII(2), Vilnius, 1972, 203.

Kíssel „avižinis kisielius“: *Kíssel kocht man aus Hafermehl*, plg. liet. tarm. *kýselis*, lk. *kisielius*, Rytpr. vok. tarm. *Kíssel* (LKK VIII 97).

Kírmints „kirminas“: *kuck – da langer dicker Kírmints*, plg. liet. tarm. *kiřmīnc* (Jurbarkas), lk. *kiřminas*.

Kléte „kléties“: *die Kléte ist ein Vorathaus*, plg. liet. tarm. *klétē*, lk. *klétis*, Rytpr. vok. tarm. *Klete* (LKK VIII 97).

Klibbas „klibis“: *dieses Messer ist ein alter Klibbas*, plg. liet. *klibapeilis*, *klibis*, *klibius*: *klibéti*; Rytpr. vok. tarm. *Klibbacks* „išklerės peilis“ (LK K VIII 97).

Kódder „skuduras“: *der Kódder ist schmutzig*, plg. liet. *skùduras*. Dėl sk : k plg. liet. (s)keřdžius, (s)káutis, (s)kréždē ir kt. Žodij greičiausiai bus pasiskolinusios ir Rytpr. vok. tarmés⁸, nes jokiuose kituose vokiečių kalbos žodynuose jis neužfiksuotas. Iš H. Frišbyro žodyno jo vedinys *kokderig* „menkas, prastas“ bus nepamatuotai patekės ir į D. Šlapoberskio „Vokiečių – lietuvių kalbos žodyną“⁹.

Kriwúlle „tokia lazda su įdėtu tam tikru raštišku pranešimu“: *er ist von uns die Kriwúlle gebracht*, plg. liet. *krivùlē*, *krivùlē*, Rytpr. vok. tarm. *Kriwùle* (LKK VIII 98).

Krúschkis „kriausė“: *Krúschkis gibt es viele Sorten*, plg. liet. skolinių iš slavų *gríūšē*, tarm. *gríūškē* „prasta nusususi kriausė“ (Jurbarkas).

Kúckel „kepalas“: *ich habe einen Kúckel Brot gekauft*, plg. liet. *kùkulis*.

Kúijel „kuilys“: *unser Kúijel ist noch jung*, plg. liet. skolinių iš slavų *kuilýs*, Rytpr. vok. tarm. *Kuijel* (LKK VIII 98).

Kúijelfleisch hibr. „kuiliena“: *Kúijelfleisch ist nicht zu geniessen*, žr. *Kúijel*.

Kúpst „kupstas“: *auf der Wiese sind viel Kúpst*, plg. liet. *kùpstas*, Rytpr. vok. tarm. *Kupst* (LKK VIII 98).

Kúpstebildung hibr. „kopos“, plg. liet. *kùpstas*.

Lánkas „lankos“: *wir werden in Lánkas fahren nach Heu*, plg. liet. *lañkos*, tarm. *lañkas* (Jurbarkas).

Lórbas „liurbis“: *was machst du Lórbas da schon wied er*, plg. liet. *liùrbis*, Rytpr. vok. tarm. *Lórbas* (LKK VIII 98).

Mágritsch „magaryčios“: *wer wird uns Mágritsch geben*, plg. liet. skolinių iš slavų *magarýčios*, tarm. *magryčios*, Rytpr. vok. tarm. *Magritsch* (LKK VIII 98).

Máldininker „surinkimininkas, maldos namų lankytojas“: *die Máldininker ziehen von Ort zu Ort*, plg. liet. tarm. *máldininkas* (Jurbarkas), Rytpr. vok. tarm. *Maldininker* (LKK VIII 98).

Merjéll „samdinė, pusmergė“: *das ist eine fleissige Merjéll*, plg. liet. tarm. *mergélē* (Pagėgiai), lk. *mergélē*, Rytpr. vok. tarm. *Mergell* (LKK VIII 98).

⁸ Žr. Preussisches Wörterbuch Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge von H. Frischbier, Berlin, 1882, p. 399.

⁹ D. Šlapoberskis, Vokiečių-lietuvių kalbos žodynas (II le id.), Vilnius, 1972, p. 542.

Meschkinnis „degtinė su medumi“: *Meschkinnis ist ein guter Getränk*, plg. liet. *meškinis*.

Mútrus „ištakėjusių moterų tam tikra skepeta“: *die Frau hat sich einen Mútrus aufgebunden*, plg. liet. *múturas*, Rytpr. vok. tarm. *Muturas* (LKK VIII 98).

Nuogállis „nuogalis“: *ach du Nuogállis du könte sich wenigstens etwas anziehen*.

Pággel „pagalys“: *der Pággel brennt nicht: er ist zu naß*.

Páuten „vyriški lyties organai“, plg. liet. *paūtai*, Rytpr. vok. tarm. *Pauten* (LKK VIII 98).

Pelúd „peludė“: *trage den Spreu in die Pelúd*, plg. Rytpr. vok. tarm. *Pelud* (LKK VIII 99).

Pírack „pyragas“: *wir werden ein guten Pírack ausbacken*, plg. liet. *skolini* iš slavų *pyrāgas*, tarm. *pýragas*, Rytpr. vok. tarm. *Pirack* (LKK VIII 99).

Plíckkugelis „tarkuotų bulvių kepta košė be riebalų“: *wir hatten nur ein Plíckkugelis gebacken*, plg. liet. tarm. hibr. *plíkkugelis* (Jurbarkas).

Púkis „pūgžlys (*Acerina cernua*)“: *Púkis ist ein stachliger Fisch*, plg. liet. *pūkis*, Rytpr. vok. tarm. *Pukis* (LKK VIII 99).

Ráinus „Rainius, raino katino vardas“: *unser Ráinus hat ein Maus gefunden*, plg. liet. tarm. *Rainus* (Smalininkai) < *Rainius*.

Scháckel „šakalys, žabas“: *der Scháckel brennt gut*, plg. liet. *šakalýs*.

Schlórre „medinė klumpė be užkulnių“; prk. „pasileidusi moteris“: *die Schlórren sind zu groß; ach, du alte Schlórre*, plg. liet. *šliùré*.

Iki šiol kalbininkų sutartinai teigama, kad liet. *šliùré* esas germanizmas¹⁰. Tačiau tokia nuomonė nurodytuose šaltiniuose tik konstatuojama, o niekieno neįrodyta. Argumentas, kad tas žodis pažįstamas Rytų Prūsijos vokiečių tarmėms, mums atrodo, nepakankamas šiai nuomonei pagrasti. Šio žodžio nebuvimas jokiuse kituose vokiečių kalbos žodynuose leidžia tokia nuomone suabejoti. Žodis *šliùré* nurodytomis reikšmėmis plačiai pažįstamas Lietuvoje, taip pat ir Latvijoje (Latvijoje jis gerai pažįstamas dar ir kitomis reikšmėmis¹¹), todėl ar nebūtų patikimiau jį įtarati esant baltišku ir laikyti bendrašakniu su semantiškai jam labai artimais *šliūrti* „tižti, žliugti, glebti“ (plg. *pašliùrės* „patižės“ *kēlias*; *neišsimiegójusi*, *todél sušliùrusi* „suglebusi“), *šliurinéti* „valkiotis“ ir kt. dariniai.

Schúdwabbel „mėšlavabalas (*Geotrupes stercorarius*)“: *ein Schúdwabbel fliegt, na und wie*, plg. liet. tarm. *šúdvabalas*, žr. *Wábbel*.

Schúppinis „šiupinys“: *Fastnacht feiert Katz und Maus, Schúppinis gibts in jeden Haus*, plg. liet. tarm. *šùpinis* (Smalininkai), Rytpr. vok. tarm. *Schuppinne* (LKK VIII 100).

Trusch „triušis“: *wir haben sieben Trúschen*, plg. liet. *triušis*, tarm. *trùšis*. **Trúschenfleisch** hibr. „triušiena“: *Trúschenfleisch soll gesund sein*, žr. *Trusch*.

Wábbel „vabalas“: *da fliegt der kleine Wábbel*, plg. liet. tarm. *vàbals* (Pagegai), lk. *väbala*, Rytpr. vok. tarm. *Wabbel* (LKK VIII 100).

¹⁰ K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, Kaunas (išleidimo metai nenurodyti), 129; LEW 1007; LKK VIII 94.

¹¹ Žr. K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca, Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins, IV, Rīga, 1929–1932, p. 75–76.

Warschkétschai „valgis iš miltų su varške, supiaustytas dideliais storais gaba-lais“: *Warschkétschai aus Quark, Ei und Mehl kann man schnell zu bereiten*, plg. liet. tarm. *varškėčai* (Smalininkai), lk. *varškėčiai*.

Wáschkodder hibr. „mazgotē“: *in der Küche braucht man ein Wáschkodder*, plg. *Kodder*.

Wénter „venteris“: *wir haben zwei Wéntern*, plg. Rytpr. vok. tarm. *Wenter* (LKK VIII 100), liet. *vénteris*.

Pateiktieji Smaliniňkų—Pagėgių apylinkių vietinės vokiečių šnekto lituanizmai yra vien tik specifiniai, su kasdienine žmogaus veikla susiję terminai, be išimties daiktavardžiai. Daugumas jų savo forma visiškai sutampa su atitinkama lietuviška forma, vartojama vietinėje lietuvių šnektoje. Sakysime, žodžiai *Merjéll*, *Nuogállis*, *Pággel*, kaip ir toje lietuvių šnektoje, yra išlaikę trumpą senąjį kirčiuotą *a*, *e* (plg. *mergélē*, *nuogális*, *págali*), o žodis *Kírmints* pateko čia su iškritusiu judriuoju galūnės *a*, t. y. tokis, koks jis yra tariamas vietinėje liet. šnektoje (plg. lk. *kiřminas*); žodyje *Lánkas* taip pat išlaikyta tarmei būdinga galūnė (plg. lk. *lañkos*). Pasitaiko atvejų, kai skolinys išlaiko šnektais, iš kurios žodis patekės, būdingą kirčiavimą, pvz.: *Máldininker* (plg. lk. *maldiniňkas*). Skolinių dažniausiai išlaikomas ir lietuvių šnektais būdingas priebalsių tarimas, pvz.: *Ráinus*, *Warschkétschai* (plg. lk. *Rainius*, *varškėčiai*).

Kitų kalbos dalių skolinių tarpe užfiksuoči nepavyko. Idomiausia tai, kad vietinėje vokiečių šnektoje neužfiksuota né vieno veiksmažodžio — pačio gyvybingiausio kalbos elemento, o ta šnektai iš lietuvių kalbos skolinosi tiktais tā, ko ji pati neturėjo. Visa tai, be abejo, rodo, kad šios teritorijos dviejų kalbinių sistemų tarpusavio kontaktai nėra buvę labai intensyvūs.

Э. ГРИНАВЯЦКЕНЕ

ЛИТОВСКАЯ СПЕЦИАЛЬНАЯ БЫТОВАЯ ЛЕКСИКА В НЕМЕЦКОМ ГОВОРЕ В ОКРЕСТНОСТЯХ СМАЛИНИНКАЙ И ПАГЕГЯЙ ЛИТОВСКОЙ ССР

Резюме

Окрестности Смалининкой и Пагегяй (Юрбаркский и Шилутский районы Лит. ССР) являются одним из тех ареалов, в котором местные жители, долгое время находившиеся под властью Германии, и до настоящего времени говорят как на своем родном литовском говоре, так и по-немецки (по-немецки преимущественно говорят только в семье). Вследствие этого в их немецком говоре прослеживается некоторое влияние литовского языка.

В статье обращается внимание на лексические заимствования в местном немецком говоре и рассматриваются около 50 лексем литовского происхождения, в нем зафиксированных автором при сборе диалектного материала для „Атласа литовского языка“ в 1961—1973 г.г.

Все зафиксированные лексические литуанизмы — имена существительные, являющиеся специфическими терминами, связанными с повседневной жизнью человека. Почти все они по форме близки своим прямым соответствиям, употребляемым в местном литовском говоре, напр.: в словах *Merjéll* „служанка“, *Nuogállis* „голодранец“, *Pággel* „колено“, *Wábbel* „жук“ и др. ударные *a*, *e* сохранились краткими, *Kírmints* „черви“, *Lánkas* „луга“ употребляются с фонетически сокращенными окончаниями, как и в местном литовском говоре (ср. лит. литер. яз. *mergélē*, *nuogális*, *págali*, *vábalq*, *kiřminas*, *lañkos*). Встречаются случаи, когда заимствование сохраняет характерную для литовского говора акцентуацию

(напр., *Máldininker* „богомолец“), свойственное литовскому говору произошло отдельных согласных (напр., *Ráinus* „пестрый кот“, *Warschkétschai*,ср. литер. яз. *Rainius*, *varškėčiai*) и др.

Заимствований, относящихся к другим частям речи, в исследуемом ареале не зафиксировано. Важно и то, что в нем не записано ни одного литовского глагола — самого жизнеспособного элемента языка. Как правило, местным немецким говором заимствовались только те слова, которые в нем отсутствовали. Все это говорит о том, что контакты между двумя разными языковыми системами в этом ареале не были интенсивными.